

S O C I O L O G I E

Discussie-avond, 13 januari 1958.

ASPECTEN DER INDUSTRIELE MAATSCHAPPIJ.

Wij zijn dan vanavond hier tezamen gekomen om te spreken over een bepaald aspect van sociale verhoudingen, en wel speciaal industrialisatie. Nu wil ik U van te voren duidelijk maken, wat ik met mijn redevoering beoog. Het gaat er mij niet om om alleen de zuiver technische, organisatorische aspecten van industrialisatie aan te snijden. Integendeel, ik zoek juist naar de morele, ethische en geestelijke waarden, die in verband staan met dit probleem. Dit houdt dus in, dat ik in mijn inleidend betoog wel in de allereerste plaats de nadruk leg op bepaalde geestelijke aspecten. Laat U daardoor niet afschrikken, wanneer U op een gegeven moment de behoefte hebt om concretere argumenten aan te voeren. Ik sta dan geheel tot Uw beschikking na afloop van mijn inleiding.

Sociologische ontwikkelingen: industrialisatie.

De ontwikkeling van de wereld in de laatste 80 à 90 jaren is er één geweest van voortdurend sterkere mechanisatie in de meest verschillende bedrijfstakken. Wanneer wij nu - terugziende van het wereldstandpunt - een ogenblik de afgelopen tijd beschouwen, dan valt ons op, dat de gemeenschap juist door de sterke ontwikkeling der techniek kentekende veranderingen heeft ondergaan.

Allereerst heeft het feit, dat de industrieën de arbeiders samenbrachten in grotere groeperingen, de doorslag gegeven bij een socialistische ontwikkeling, die de positie van de arbeiders over praktisch de gehele westerse wereld aanmerkelijk heeft verbeterd.

In de tweede plaats was de tewerkstelling in de industrie een factor, die de beschaving en het leren - vooral in de eerste periode - bij de arbeider sterk bevorderde. Had hij tot die tijd een te laag loon en te weinig mogelijkheden, rond de jaren 1910 tot 1920 was de ontwikkeling zodanig, dat de arbeider beschikte over een redelijke hoeveelheid vrije tijd en deze vrije tijd dus kon gebruiken om datgene in te halen, wat onvoldoende scholing hem onthouden had.

Hiermede treedt een totale verandering op in de sociale opbouw. Tot op dat ogenblik was de arbeider de ondergeschikte per se. Langzaam maar zeker heeft hij zich uit deze volkomen machteloze en onderdanige positie opgewerkt en is gekomen tot een standpunt, waarbij hij eisen kon stellen aan zijn werkgevers. Ja, zonder te overdrijven meen ik te mogen zeggen, dat in de huidige periode in vele gevallen de werknemer machtiger is dan de werkgever.

De omwenteling door een verbetering van levensstandaard heeft ook zeker zijn kentekenen duidelijk op de maatschappij gedrukt. In de eerste plaats zijn alle, maar ook alle eisen, die aan het leven worden gesteld, hoger geworden. In de tweede plaats zijn de opvattingen omtrent hetgeen toelaatbaar is en niet-toelaatbaar ook aanmerkelijk gestegen. In de derde plaats is er een verbruiksmarkt geschapen, zoals er zelden te voren één

was en wel speciaal voor gemechaniseerde producten. Het mechanische heeft vooral voor de arbeidende klasse een buitengewone aantrekking en het zijn deze, die veelal het begin vormen voor sociale omwentelingen, als teweeggebracht door de radio en binnenkort ongetwijfeld ook weer door de televisie.

Er mag echter niet vergeten worden, dat de arbeider in de eerste plaats iemand is, die - wanneer hij geen vaktrots kent (en dit wordt steeds minder) - er op uit is van de maatschappij een zo groot mogelijk genoeg te verkrijgen, een zo groot mogelijk rendement en daarvoor een zo klein mogelijke prestatie te leveren. Dit laatste klinkt misschien velen onrechtvaardig in de oren; toch is het een feitelijke waarheid, die de huidige toestand U waarschijnlijk zal kunnen bevestigen.

De vorming van industrieën.

Zolang gewerkt moest worden met de hand, was het weliswaar mogelijk bepaalde handelscentra te stichten, die zich specialiseerden op bepaalde producten (dit was dan in het ijstijdperk ook het geval; daar had men plaatsen, waar vuurstenen bijlen en messen werden vervaardigd, ook voor vele andere stammen, om niet te spreken van pijl- en speerpunten), maar industrie in de zuivere zin van het woord was het niet. Er bleef een individueel werkzaam zijn, een zelfstandig afmaken van het werkstuk. En zo is de situatie niet van een geaardheid, die zuiver industrieel mag heten. Naarmate echter bepaalde machines het mogelijk maken werk door mindergeschoolden te doen verrichten, begint de werkelijke industriële ontwikkeling.

De minder geschoolde, die enkele handgrepen te verrichten heeft, krijgt een geestdodend en vaak zwaar werk. Maar hij krijgt daarvoor een beloning, veel groter dan in zijn normale milieu gegeven kan worden. Dit milieu is over het algemeen agrarisch. Zo ontstaat een aftappen van krachten uit de landbouw, die hoofdzakelijk naar de grote steden, de industriële centra worden getrokken. Het gevolg is, dat de ontvolking van het platteland de boer noopt om zijn instrumentarium te moderniseren en met betere, meer moderne methoden te werken; terwijl gelijktijdig de vergrote vraag der steden voor de landbouwer - de agrariër over het algemeen - een toenemen van vraag en dus verhoging van opbrengsten betekent.

Wanneer die situatie zo blijft groeien, krijgen we op de duur stads-agglomeraten, waarin fabrieken en grotere en kleinere werkplaatsen eigenlijk het gehele beeld beheersen. In Uw eigen stad is dit niet zo kentekenend als in vele andere steden, maar ik zou U eraan willen herinneren, dat zelfs een stad als Den Haag toch nog meer arbeiders dan ambtenaren telt.

Deze steden brengen een geheel nieuwe verhouding van mens tot mens tot stand. De band, die eerst door de grond werd gelegd - dus het behoren tot een dorpsgemeenschap, het gezamenlijk bewerken van akkergrond - wordt nu omgezet in een zekere vervreemding, waarbij persoonlijke voorkeur soms een zich aansluiten bij anderen mogelijk maakt, maar in vele gevallen een zekere eenzaamheid ontstaat. De afgepaalde werktijden - zelfs wanneer zij betrekkelijk kort zijn - zullen door hun regelmaat belangstelling voor andere arbeid vaak doen verslappen. Zou men daaruit zelve gewin verwerpen, b.v. door het aanleggen van groententuinen e.d., dan zou hierdoor ongetwijfeld zeer veel van de overvloedige kracht, die blijft bestaan, kunnen worden opgevangen. Dit is in steden niet zo. Het verbouwen van groenten e.d. voor eigen gebruik is practisch fictief te noemen. Ook de volkstuin-instellingen, die wij in vele landen zien rond de industriële centra, zijn niet anders dan een enkele druppel op een gloeiende plaat. Dit betekent, dat een te veel aan vrije tijd een zoeken naar afleiding, naar vermaak, stimuleert.

De eerste periode van de industrie met haar lange werktijden bevorderde hoofdzakelijk de drankzucht. De latere perioden brachten het

zoeken naar goedkoop vermaak. De cinematograaf was hier wel één van de eerste factoren, die aan deze eis volledig tegemoet kon komen. Met het uitsterven van het variété zien wij een periode van industriële bloei optreden, maar gelijktijdig een mechanisatie ook van het vermaak.

Moreel gezien kan verder worden gezegd, dat het persoonlijk in de verhouding arbeidgever-werknemer zeker heel sterk geleden heeft. Van werkelijke trouw van de arbeider aan zijn firma is in vele gevallen geen sprake. Het vergroten van de vraag naar luxe - en veelal onnodige luxe-artikelen - leidt tot het opbouwen van een industrie, die gehandhaafd moet worden, wil de welvaart van een volk daaronder niet lijden. Op zijn beurt brengt het uitbreiden der industrie een vraag naar werkers met zich. Dit geeft aanleiding tot sociale maatregelen, die o.a. een stijging van het geboortetal beoogt. Heeft men dit eenmaal gedaan, dan zijn tegenmaatregelen praktisch onmogelijk. Dit is gebleken in de jaren 1928, 1932-33 en dat is wederom gebleken in de huidige periode.

De situatie, die ontstaat, is niet aangenaam, want de industrie wekt bovendien nog een zeker nationaal-chauvinisme in de hand. Dit chauvinisme brengt met zich mede, dat de staat binnen haar eigen grenzen wil trachten praktisch alle benodigde producten te produceren, ook wanneer hiervoor geen redelijke aanvoeren en geen directe grondstofbronnen aanwezig zijn. In enkele gevallen is dit niet schadelijk. In vele gevallen leidt het tot absurde situaties zoals b.v. het Nederlands Hoogovenbedrijf te Velzen. Om nu de werking van de industrialisatie en vooral de voortzetting daarvan in de komende tijd nader te bezien, zou ik U willen verzoeken mij te volgen in het nu komende beeld.

Van de arbeidende bevolking worden 8 tot 9 op 10 in de industrie tewerkgesteld. Zij zijn volkomen afhankelijk van de afzetmogelijkheid, die die industrie kan vinden. Willen wij de landbouw, die ik tot nog toe buiten beschouwing heb gelaten, in haar nieuwe vorm zien, dan blijkt ook land-, tuinbouw en veeteelt een industrie te worden. Zij heeft weliswaar een ander karakterbeeld dan vele industrieën; is minder ingewikkeld van structuur, maar desalniettemin een industrie. Het gaat niet meer in de eerste plaats om het bestaan op zichzelf en de vreugde aan arbeid, het gaat om de productie, de afzetmogelijkheden en een zo groot mogelijk gewin. Groepen sluiten zich aaneen om een zo groot mogelijke winst te bedingen. Dit is een normaal gevolg. Ook voor de fabrikanten, de werkgevers is iets dergelijks volkomen verklaarbaar. Men komt tot onderlinge prijsafspraken, die de gebruikelijke winstmarges ver omhoogschroeven.

De toestand van Nederland op het ogenblik: Een steeds verdergaande drang tot industrialisatie, waar voor de werkkraft nu eenmaal een afleiding moet worden gevonden. Deze is in Nederland op geen enkele andere wijze te vinden. Nederland moet dus industrieën bouwen. Deze industrieën moeten een afzet hebben, het handelsapparaat moet in staat zijn om de producten te verhandelen en ook zoveel mogelijk - vooral bij verfijnde producten - te expediëren naar andere landen.

Deze export echter zal weer door het reeds genoemde nationaal-chauvinisme van andere staten worden geremd. Denken wij hier b.v. aan de protectionistische instellingen. Van de V.S. vooral tegenover zekere verfijnde industrie-producten en ook wel enkele landbouw-producten. Van Engeland hoofdzakelijk tegen land- en tuinbouw-producten. Van West-Duitsland tegen land-, tuinbouw- en bepaalde technische producten. De poging om desondanks een industrie op te bouwen betekent dus een zeer zware belasting, een zeer zware kapitaalsinvestering. Gelijktijdig echter wordt het industriële vermogen van een betrekkelijk klein land zo zeer opgevoerd, dat het volledig afhankelijk is van zijn relaties met het buitenland.

Er is slechts één enkel land, dat zich langere tijd op deze wijze heeft kunnen handhaven. Ik doel hier op Zwitserland. Zwitserland met zijn verfijningsindustrie, zijn fijn-mechanische industrie heeft door het leveren van een hoogwaardig en ook hooggeprijsd kwaliteitsproduct te al-

len tijde in de wereld zich kunnen handhaven door export en wel op een levenspeil, dat zonder die export niet mogelijk was. Ook daar echter ondervindt men op het ogenblik reeds de slagen van elders ontstane industrie.

Dus....Nederland. Een industrie die zich steeds uitbreidt. Deze stelt niet alleen eisen aan het kapitaal, ze stelt ook eisen aan de arbeider. Hoe ingewikkelder de industrie wordt en hoe mechanischer het verwerkingsproces, hoe groter het aantal geschoolde arbeiders, dat men in verhouding nodig heeft.

Men heeft ruimte nodig. En industrieruimte betekent niet alleen een plaats om een fabriek te bouwen. Het betekent een plaats, waar deze industrie gevestigd kan worden zonder overlast te betekenen voor de omwonenden. Waar de eventueel ontstane afvoerstoffen, die b.v. door schoorstenen de lucht in worden geblazen, geen direct schadelijke invloed kunnen hebben op bevolking en plantengroei. Het betekent het garanderen van voldoende en voldoende goedkope aan- en afvoerwegen voor grondstoffen. Het houdt in het verzorgen van een voldoende grondstoffentoevoer op een redelijke basis. Elke industrie, die in Nederland wordt gevestigd, houdt in de noodzaak tot investering; niet slechts in verwerkingsmateriaal (dus machinerieën e.d.), maar ook in voorraadvorming, in grondstoffen voor de productie. De wereldmarkt krijgt een steeds sterkere greep op het kleine Nederland.

De voortdurende bevolkingstoename (als we even verder zien wordt het onder de hand: Op naar de 15 millioen!) betekent in feite, dat deze geforceerde uitbreiding van gemechaniseerde productie in de Gausze kromme, die wij kunnen trekken t.o.v. de productiviteit en rendabiliteit, een bereiken van de hoogste curve uitdrukt. In ideale vorm kunnen wij een Gausze kromme opbouwen als een S-vormige curve, die gaande van het punt "niet-rendabel" een langzaam klimmende rendabiliteit vertoont bij uitbreiding van het bedrijf, tot een hoogtepunt, waarin deze rendabiliteit vermindert wordt met elke verdere uitbreiding.

Men kan niet ongestraft een industrie onbeperkt vergroten. Een aardig voorbeeld daarvan is in Nederland de industrie van de N.V. Philips, die langzaam maar zeker is overgegaan tot een decentralisatie, waarbij aan de verschillende afdelingen steeds grotere autonomie werd toegekend. Men moest het industriëel geheel in delen uiteen doen vallen en het groeide zo uit van een industrie tot een productie-concern, zelfs binnen de nederlandse grenzen. Dergelijke problemen doen zich meer voor.

Maar de capaciteit om een industrie redelijk te huisvesten in Nederland is beperkt. Wanneer wij over deze norm heenkomen - en die norm is, ondanks wat andere economen zeggen, op het ogenblik bijna bereikt - krijgen wij een toestand, waarbij de productie minder rendabel wordt, de arbeidsrendabiliteit van de arbeider sterk afneemt, het moreel door een overbelasting en een gebrek aan recreatie-ruimte aanmerkelijk wordt verzwakt en een immoraliteit door gebrek aan huisvesting e.d. sterk in de hand wordt gewerkt. Een dergelijk moreel verval gaat ongetwijfeld gepaard met het stellen van steeds hogere eisen en het afdwingen van deze eisen op niet toelaatbare wijze. Ik denk hier aan stakingen, zoals de laatste tijd ook in Uw eigen land voorkomen, die in feite een soort afpersing betekenen tegenover de werkgever in de hoop, dat men hem zal kunnen verplichten onredelijk hoge lonen verder door te betalen.

Acties als die van het Nationaal Vakverbond in Nederland zijn ongetwijfeld een zeer interessant aspect van de morele ontwikkeling van de industrialisatie. Want het eigendom van de eenling kan steeds minder gerespecteerd worden, wanneer de niet-bezittende en niet-producerende klasse in verhouding tot de bezittende en producerende klasse toeneemt. (Niet-producerende klasse noem ik ook de arbeider, die geen specialist is en dus niet in staat is zelfstandig een product tot stand te brengen.) Er treedt dan een pressie op van uit het onverstand. Dus de eis van de

leek, die geen inzicht heeft in de werkelijke toestand van de industrie, de wereldmarkt, e.d. De eis, die zo gesteld wordt, begint dus het onredelijke te naderen. Gelijktijdig zal dit voor de staat, die haar eigen investeringen onredelijk moet uitbreiden en haar eigen bemoeiingen onredelijk moet vergroten om binnen een kleine ruimte althans nog enigszins de industriële ontwikkeling te kunnen bevorderen, eveneens investeringsbeperking betekenen. Het zal verder betekenen een steeds meer begrenzen van de persoonlijke vrijheid van elk individu binnen de staat.

De eerste conclusie t.o.v. industrialisatie mag dus als volgt luiden: Ofschoon zij een erkende noodzaak is bij een groeiende bevolking, verder een noodzakelijk deel uitmaakt van de stijging van levenspeil, is industrialisatie niet voort te zetten boven een bepaalde grens, zonder hierdoor moreel verval, onrendabiliteit en verminderde productiviteit te veroorzaken.

Een tweede punt, dat ongetwijfeld ook van belang is, is de kwestie van investeringswijze. Wanneer een industrie wordt opgebouwd, doet men dit noodzakelijkerwijze zo modern mogelijk. Men probeert dus te beantwoorden aan alle eisen, die de huidige periode stelt. Maar het geïnvesteerde kapitaal is betrekkelijk groot. Het houdt in, dat de afschrijving van dit kapitaal een groter aantal jaren vergt. Laten wij - gezien de moderne ontwikkeling - stellen: 10 jaar afschrijvingstijd. (Een afschrijvings-tijd, die veel te hoog is, waar menige machine reeds door de exploitatie en het optreden van slijtage binnen twee jaar afgeschreven behoort te zijn om een redelijke vervanging mogelijk te maken. Dit is echter niet het geval. Dus 10 jaar afschrijvingstijd.) Over 10 jaar is de productie versneld en veranderd. De industrie binnen een bepaald gebied kan dit niet altijd volgen. Het betekent een beroep op de regering, protectionistische maatregelen, een poging om het bouwen van te nieuwe en te productieve industrieën te saboteren.

Misschien is het niet algemeen bekend, dat dit ook in Nederland is gebeurd. Ik kan U toch verzekeren, dat een dergelijke sabotage wel dergelijk heeft plaatsgevonden. In België is dit echter veel sterker kenbaar o.a. in de textiel-industrie. Deze heeft zich langzaam maar zeker moeten toelagen op een andere productiewijze en is - dank zij de hausse en de vergrote vraag na de oorlog - inderdaad op het ogenblik redelijk gemoderniseerd. Maar vóór die tijd was ze niet in staat met Nederland te concurreren en trachtte door invoerrechten, onderlinge prijsafspraken en dergelijke eigen mogelijkheid tot verder bestaan te verzekeren.

Dit zelfbehoud in de industrie kan echter wel eens een beetje te ver gaan. Er komt een ogenblik, dat het zoeken van de industrie naar zelfbehoud betekent: het opleggen aan de bevolking van een in verhouding te hoge prijs. Slechts op deze wijze n.l. kan men zich handhaven. Stel nu verder, dat men buiten dit land goedkoper zal kunnen leveren. Dan zal door prijsstijging gevolgd door loonstijging (deze beide zijn nu eenmaal vooral in een meer sociale maatschappij enigszins aan elkaar gebonden) een vermindering van exportmogelijkheid optreden. Naarmate die vermindering voortgaat, zal kunnen worden gesproken van een verhoogde crisis; een crisis gepaard gaande met werkloosheid.

Te ver gaande industrialisatie, mijne vrienden - dat is mijn tweede conclusie - moet leiden tot perioden van zeer grote en fatale crises, die met zich brengen een zo grote werkloosheid, dat de maatschappelijke structuur daar sterk onder te lijden zal krijgen.

Dan wil ik een ogenblik onder de loupe nemen de poging om de arbeider zekerheid te geven. Deze zekerheid wordt noodzakelijker, naarmate de arbeider afhankelijker is van het productieproces. Maatregelen zoals in Nederland en in vele andere staten getroffen, omvattende medische verzorging, sociale verzekering tegen werkloosheid, pensioen e.d., zijn dus eigenlijk wel noodzakelijk, maar ze betekenen tevens een grote belasting. Een belasting, die zwaarder wordt naarmate de arbeider gestimu-

leerd wordt tot aanschaf van niet-nuttige producten i.p.v. een redelijke belegging te zoeken voor zijn gespaarde geld. En ik geloof, dat het opbouwen van steeds nieuwe industrieën juist hier een vaak fatale invloed heeft. Want onwillekeurig zoekt elke industrieel in de eerste plaats een afzetgebied te vinden in zijn eigen land. Hierdoor wordt hij voor de noodzaak gesteld vraag te scheppen, waar deze niet aanwezig is.

Het scheppen van vraag naar producten is U meermalen gedemonstreerd o.a. door grote en vaak zeer kostbare reclame-acties van concerns, die op deze wijze trachten hun eigen debiet aanmerkelijk te vergroten. Een ander aspect daarvan zijn de z.g. marktverkopen - in Nederland nog niet zo sterk bestaand als in de V.S. - waarin men door reductie-aanbiedingen tracht de mensen te wennen aan een zeker product, te wennen verder aan het gebruik van producten, die zeker mogen worden gerekend tot de overbodige luxe.

Het resultaat zal U duidelijk zijn: De doorsnee-mens in een industriële maatschappij vervreemdt van de natuur. In deze vervreemding van de natuur wordt hij afhankelijker van zijn kunstmatig z.g. stadsmilieu. Dit stadsmilieu brengt met zich mee een steeds groeiende vraag naar luxe en een steeds sterkere eis aan de maatschappij om hem te verzorgen met vele onnodige preparaten.

Een tweede, even schadelijk project is de z.g. verwerking van natuurproducten tot ingewikkelde voedingsmiddelen e.d. Indien wij een ogenblik redelijk nadenken, dan blijkt ons, dat - en nu wil ik als voorbeeld gaarne hier de V.S. nemen, als het moederland van breakfast food - men b.v. graan niet slechts vermaalt en als brood van meer of mindere zuiverheid aan de verbruiker aflevert; maar dat men er toe overgaat deze granen aan vele - ook chemische - behandelingen te onderwerpen en verder daaruit soms intrinsieke voedselbestanddelen weg te nemen. De burger krijgt dan tegen een hogere prijs een nu in vlok- of stengelvorm gebracht voedsel, dat ongetwijfeld licht verteerbaar is en aangenaam van smaak, maar niet de nodige voedingswaarde heeft. Het maakt de mens dus afhankelijk van nevenproducten van een dergelijke fabriek, die dan als geneesmiddel tegen het daardoor ontstane tekort de afvalproducten wederom verwerkt tot kostbare middelen. De vervreemding van de natuur gaat zover, dat de mens hiervan lichamenlijk de invloed ondergaat.

Om in Nederland een vreemd aspect van industrialisatie te noemen: Men heeft de zuivelindustrie sterk bevorderd, waar men meende, dat men hier toch de grootste exportmogelijkheid zou kunnen vinden. Dat is een vroom zelfbedrog geweest. Dat blijkt wel. Het resultaat is, dat U melk drinkt van minderwaardige kwaliteit, met een betrekkelijk laag vetpercentage tegen een hoge prijs. Want U als melkverbruiker betaalt dus in deze maatschappij ook de productiekosten, die niet nodig zouden zijn voor de melk zelve, maar wel voor het onttrekken daaraan van producten. U betaalt dus a.h.w. extra voor datgene, wat U niet krijgt.

Een dergelijk vreemd aspect leidt dan tot de overproductie van b.v. boter. Deze boter wordt dan na verloop van tijd, in - laten we zeggen qua voeding ietwat minderwaardige toestand - op de markt gebracht als koelhuisboter. Hiermede scheidt men bovendien weer een belasting van de industrie en wint men niet - zoals men wel eens heeft willen zeggen - een nieuwe klasse van gebruikers. Het resultaat is, dat de zuivelindustrie in Nederland door deze eigenaardige procedure in grote moeilijkheden is gekomen. Moeilijkheden, die thans pas aan het begin van de ontwikkeling zijn. Aardig is het hierbij te vermelden, dat de zuivelindustrieën in Nederland na de oorlog practisch vertienvoudigd zijn in hun productiemogelijkheid; en dit ondanks het feit, dat de oude apparatuur volkomen in staat was om aan de vraag te voldoen. De pogingen tot rationalisatie zijn hier dus enigszins verkeerd uitgelopen.

Ik noemde dit nu op één terrein, maar ook in andere takken van

bedrijf heeft men getracht het industriële aspect sterk te bevorderen. Vroeger was bouwen een kwestie van handwerk, een kwestie van kunst. Thans heeft men er een fabricage-proces van gemaakt, waar men met gebruik van de modernste middelen a.h.w. aan de lopende band woningen moet zetten. Men kan daarbij ten dele gebruik maken van minder geschoold personeel, ongetwijfeld. Het nadeel van deze industriële opbouw is echter, dat in de eerste plaats een zeer sterke normalisatie van de woning noodzakelijk was. In de tweede plaats moet door de snelle verwerking de kwaliteit van de gebouwde woning verminderen. En in de derde plaats werden - door de kostbare productie-methoden plus de eisen van de arbeiders, die hier nu ook als werknemers gingen optreden zonder belangstelling voor het eigenlijke werk - de bouwkosten verhoogd met ettelijke honderden procenten vergeleken met de bouwkosten van rond 1915. U ziet, niet alle aspecten van industrialisatie zijn gunstig.

Aan de andere kant zien wij - ook in Nederland, dat ik hier bij voorkeur als voorbeeld gebruik - enkele aspecten, die ongetwijfeld onze bewondering afdwingen. Ik denk hier aan de mechanisatie van de havenbedrijven, waarbij b.v. Rotterdam zich een reeks installaties heeft opgebouwd en aangeschaft plus zich heeft voorzien van voldoende geschoold personeel, die deze haven maken tot één van de modernste en dus begerenswaardigste ter wereld. Het belangrijke is hier niet zozeer het feit, dat men haven en havenfaciliteiten heeft. Belangrijk is, dat men hierdoor een doorvoer zowel als invoer plus eventueel herstel aan schepen binnen een bepaalde streek kan bevorderen. De scheepsbouw-industrie is dan ook voor grotere schepen practisch gelocaliseerd in de omgevingen van Rotterdam en Dordrecht.

Wanneer echter de scheepvaart (vervoers-industrie) op een gegeven ogenblik door hoge prijzen komt tot een reeks van transportmiddelen, die niet ten volle benut kunnen worden, zal de noodzaak ontstaan bestaande prijsafspraken te doorbreken. Het resultaat is een sterke belasting op het kapitaal en een verminderde mogelijkheid tot afschrijving. Men zou dit eventueel kunnen opvangen door een overeenkomst, waarbij oudere schepen eenvoudig zouden worden opgelegd. Men doet dit niet. Want de industrie vraagt een zo volledig mogelijke rentabiliteit van alle beleggingen. Immers een industrie werkt niet alleen om werk te verschaffen aan de werknemers maar ook om winst te verschaffen aan de werkgever, aan de kapitaalgevers.

Dit aspect der industrialisatie is in Nederland b.v. de laatste tijd wel heel erg veronachtzaamd. Men heeft gemeend de industrie te moeten zien als een middel tot werkverschaffing, als een middel om het levenspeil omhoog te brengen. Dat men daarbij gelijktijdig en onwillekeurig de waarde van kapitalen moest verminderen, daardoor dus een overbesteding in de verbruikssector in de hand moest werken, heeft men niet begrepen. Nog minder schijnt het tot de regerende figuren door te dringen, dat dit aspect van sociaal beleid moet voeren tot een absoluut wantrouwen van de burger tegenover de staat. En wel voornamelijk bij de lagere klasse. De lagere klasse kent dan ook geen politieke trouw meer, maar zoekt zich voordelen te verwerven. De partij, die dit - onverschillig hoe - kan geven, zit in het zadel. In feite koopt dus een politieke groepering een groot gedeelte van haar kiezers door middel van een politiek, die niet ten bate van het gehele land gevoerd kan worden.

Het wantrouwen tegenover de valuta, de daaruit voortvloeiende verbruiksbesteding, betekenen een voortdurende drang tot inflatie. Inflatoire waarden gaan sterker voort, naarmate men de arbeidsreserve, die aanwezig is, vermindert. Nu had ik het zo even over die Gausze kromme. Wanneer Nederland meer dan 70 % van zijn bevolking in industrieën te werk stelt, heeft Nederland daarmee de grens bereikt van zijn vermogen tot industriële prestatie. De consequentie is, dat er een grens bestaat, die niet overschreden kan worden, zonder het gehele volk tot een faillissement te dwingen.

Laten we ons echter niet vergissen. Wanneer wij het woord industrie in zijn ruimste zin gebruiken, daarbij buiten beschouwing latende zelf producerende bedrijven, die geen buitenlandse grondstoffen nodig hebben (dus landbouw-industrieën en onmiddellijk verwante productie-maatschappijen) dan komen wij op het ogenblik reeds tot 60 % van de werkende nederlandse bevolking. Dat betekent dus, dat Nederland de grens van zijn kunnen heeft bereikt en bij een nog verder doorvoeren van een op industrialisatie gericht beleid noodzakelijkerwijze een crisis moet veroorzaken, die vele industrieën zal doen kelderen en daarnaast ongetwijfeld grote werkloosheid, opstandigheid en grote armoede zal veroorzaken. Dit laatste gaat gepaard met een absoluut moreel verval, tenzij er geestelijke factoren aanwezig zijn om dit op te vangen. Men is er m.i. niet in geslaagd om een culturele ontwikkeling of een geestelijke ontwikkeling te bevorderen, die althans gelijk komt aan de meer materiële vorderingen, die men heeft gemaakt. Ik geloof, dat dit het moeilijkste terrein is, dat er bestaat. Ik wil U enkele punten opsommen:

Men is er slechts zeer ten dele in geslaagd de jongere arbeider een voldoende arbeidsvreugde te doen gewinnen en een voldoende vertrouwen te geven in zichzelf en zijn capaciteit tot produceren, om hem terug te houden van een leegte, een verzet tegen de maatschappij, dat veelal in ongeregelheden tot uiting komt, maar ook gepaard gaat met a-sociaal gedrag zowel tijdens als na de arbeid. Men is er niet in geslaagd een meer spirituele achtergrond te scheppen - een idealistische achtergrond desnoods - voor de productie in Nederland. Men heeft geen werkelijke belangstelling voor bedrijfsvoering kunnen wekken bij de doorsnee-arbeider. Weliswaar heeft men hem overgoten met enigszins opgedrongen sausjes van Beethoven tot Bach, men heeft hem van Rembrandt tot "Vader en zoon" gevoerd, maar men heeft daarmee niet bereikt, dat de arbeider binnen zijn dagelijkse taak een redelijke vreugde heeft gewonnen. Plichtsgetrouwheid en gewoonte kunnen echter de plaats van arbeidsvreugde niet innemen.

Een tweede falen: Men heeft door het scheppen van grote en samengestelde stadsagglomeraten zoals b.v. hier in West-Nederland (maar ook grotere steden als Parijs, Berlijn, enige grotere industrie-steden in het Ruhrgebied om enkele te noemen, groot-Londen, New York e.d.) als het ware verzamelingen geschapen van mensen, die buiten de natuur staan. Dit wil zeggen, dat zij langzaam maar zeker - ook menselijk en geestelijk gezien - tot surrogaat worden. Zij zijn geen werkelijke mensen meer en een groot gedeelte van hun leven is gebaseerd op holle en lege wetten en gebruiken, waarbij de onderlinge najver meer op de voorgrond komt dan een redelijk begrip van onderlinge samenwerking.

Mij dunkt, dat - ofschoon een industrialisatie van onder-ontwikkelde gebieden noodzakelijk is - men zich toch in de meeste westerse landen eerder zou moeten werpen op een beperking van het bevolkingsaantal, een beperking van het stichten van nieuwe industrieën en een verbeteren van productievermogen en capaciteit - voor zover redelijk - van bestaande industrieën. Dat men verder die industrieën eenvoudig zou moeten laten vallen, die niet gebaseerd kunnen zijn op binnen eigen terrein te winnen grondstoffen, dan wel - in uitzonderingsgevallen, n.l. door speciale bekwaamheid van bewerking - verzekerd kunnen zijn van een voortdurende aanvoer van grondstoffen, ongeacht de wereldsituatie.

Een werkelijke industrialisatie van Nederland is onmogelijk geworden. De verschijnselen daarvan, die zich thans reeds kenbaar maken, zullen in de komende jaren meer en meer tonen, dat men reeds aan de uiterste grens is van het mogelijke. Het zijn nog maar enkele schreden, die de staat der Nederlanden scheiden van een gewoon bankroet. Dat geldt ook voor vele andere landen.

Wanneer wij de industrieën op een redelijke wijze zouden willen doen groeien, dan zou in de eerste plaats nodig zijn een relocalisatie van

industrieën en wel op een zodanige wijze, dat ze met zo kort mogelijke aanvoerwegen en zo groot en goedkoop mogelijke afvoerwegen zonder belemmering van grenzen hun werkzaamheid zouden kunnen uitbreiden over een veel groter gebied dan dat van een enkele staat. Men zou zeker kunnen komen tot een normalisatie van producten, mits deze normalisatie niet plaatsvindt door particuliere prijsafspraken, maar integendeel wordt bepaald door een zo mogelijk universeel geleide - is dit niet mogelijk dan toch per werelddeel of groter statenblok geleide - industriële politiek. Men zou verder moeten bevorderen, dat de stadsarbeider een trekkende arbeider wordt. Het volk op het land moet men niet meer naar de steden lokken. De landbouw vraagt op het ogenblik meer werkkrachten en vraagt een redelijker en zuiverder productie-mogelijkheid, dan onder het huidig bestel gegeven wordt. De arbeider in de steden echter zou in staat moeten zijn het land te verlaten en zich elders te vestigen, waar juist aan zijn bekwaamheid behoefte is en dus deze bekwaamheid ook op prijs wordt gesteld.

Collectieve arbeidscontracten, zoals in de industrie gebruikelijk, zijn evenzeer uit den boze. Het is zeker, dat een minimum-loon gecontracteerd mag worden, want een arbeider heeft er recht op om te leven. Maar dit neemt niet weg, dat het verschil in prestatie en het verschil in kennis - en hiermede bedoel ik niet opleiding en diploma's, maar feitelijke en daadwerkelijke kennis binnen het productie-proces - beloond zouden moeten worden. De gemiddelde arbeids-rendabiliteit van een nederlands arbeider is op het ogenblik binnen de industrieën slechts ongeveer 45 % tot 63 %. Dit houdt in dat het scheppen van een voldoende prestatie-prikkel de besten zou leiden tot een prestatie van 100 % (gezien de huidige norm zelfs tot een 2 à 3-voudige prestatie). Die twee- à drie-voudige prestatie zou niet alleen betrekking hebben op het product zelf, maar zeker evenzeer op een voortdurende verbetering van product en productie.

Het foutievelijk hechten aan theorieën, het volgen van structuren en statistieken, die slechts betekenis hebben in het verleden maar prognostisch weinig of geen zin hebben, waar men niet in staat is op het ogenblik alle gegevens te verkrijgen en te verwerken, die daarvoor nodig zijn, zou men terzijde moeten leggen en daarvoor moeten overgaan tot het voeren van een zodanige industriële politiek, dat een ieder arbeidsvreugde kan vinden in zijn werk. Dat additionele attracties als muziek niet noodzakelijk zijn om de arbeider/ster te behouden. Dat men i.p.v. een ieder loon te geven, indien hij aanwezig is, een ieder zal moeten belonen naar prestatie.

Ongetwijfeld doemt hier aan de achterkant op het spook van een lopendeband-systeem of misschien zelfs een Staganof-gedachte. Ik meen, dat het zover niet zal komen, waar de arbeider daarvoor een te grote en bewuste macht is geworden in de westerse landen. Maar ik geloof toch wel, dat loon naar prestatie de enige mogelijkheid voor Nederland is om zijn huidige industriële mogelijkheden uit te buiten. En ik geloof, dat ditzelfde mag gelden voor West-Duitsland, voor België, in verveelvuldigde mate zelfs voor Frankrijk, om niet te spreken van de vele andere landen, die ongetwijfeld aan dezelfde voorwaarden en condities zouden kunnen voldoen ter verbetering van hun eigen toestand.

Eén van de factoren, die verder in de industrie een eigenaardige omwenteling dreigen te brengen, zijn de processen van mechanisatie, die men thans omschrijft met de naam: automation, automatisering. De machine kan veel doen, wat de mens niet zo nauwkeurig en zo snel kan volbrengen. Het is redelijk, dat men - wanneer men de productie wil verbeteren en opvoeren en het rendement dus van een bepaalde industrie wil vergroten - zal moeten overgaan tot het vervangen van mensen door machines. Dit betekent een verhoogde vraag naar arbeiders. Industrialisatie is niet alleen maar een kwestie van het bouwen van fabrieken en het scheppen van arbeidsgelegenheid. Het is zelfs niet alleen een kwes-

tie van het zorgen voor voldoende school- en vakopleiding bij de jeugd. Het is een proces, waarbij in de mens de vreugde aan het mechanische moet worden gewekt, waarbij in de mens voortdurend grotere belangstelling en interesse moet worden gewekt, zodat hij - niet onder dwang der noodzakelijkheid maar uit volledig vrije wil - zal trachten over te gaan tot een steeds intenser kennis van technische gegevens en kwaliteiten.

Automatisering betekent een verbetering en een goedkoper worden van het product als zodanig. Het betekent het gevaar, dat de wereld met sommige te goedkope producten overvoerd zal worden. Het betekent ook op het ogenblik, dat de nijpende nood ook van Nederland, het grote gebrek aan geschoolde arbeiders, nog sterker dan voorheen voelbaar zal worden. Kan men aan dit laatste in de wereld niet tegemoetkomen, dan zal blijken, dat de productie met de automatisering eerder valt dan stijgt. Verder zal blijken, dat het onmogelijk wordt om op redelijke wijze te voldoen aan de eisen, die de levensstandaard stelt, die thans reeds als gewoonte door velen is aanvaard.

Mijne vrienden, natuurlijk kan ik U geen panacee aanbieden. Er bestaat geen al-heelmiddel. Dat al-heelmiddel kan niet gelegen zijn op zuiver materiële basis. Het kan niet meer gevonden worden in een ideële strijd, waar een ideële strijd ter bereiking van stoffelijke en materiële condities op het ogenblik zou leiden tot een algehele vernietiging van de bestaande samenleving. Het enige, dat overblijft, is het scheppen van een andere achtergrond: Het scheppen van een grotere en sterkere band tussen de mensen. Een groter onderling begrip, een groter onderlinge waardering. Het betekent de noodzaak het zo sterk gegroeide egoïsme, dat toegenomen is onder de mensen, naarmate de industrie verder doordrong, langzaam maar zeker te vervangen door een altruïsme. Een gemeenschapszin, die niet door van boven opgelegde regels maar door een van de jeugd af aan ingeprent bewustzijn bij een ieder wordt tot een normaal deel van het eigen leven.

Meer dan men beseft is dit jaar een crisisjaar voor geheel de wereld. En deze crisis zal duidelijk maken, dat niet de technische en ook niet de zuiver sociaal-maatschappelijke belangen der industrialisering de grootste invloed hebben. Achter dit alles blijft staan een morele norm, die thans veel te laag is gesteld. Er wordt van de mens meer verantwoordelijkheidsbewustzijn gevergd, dan hij - gezien zijn huidige levensomstandigheden - geven kan. Er wordt van de mens meer naastenliefde gevergd, dan hij op het ogenblik werkelijk kan opbrengen. Ik bedoel hiermede niet de sentimentaliteit, die leidt tot het storten voor Rode Kruis en andere instellingen; noch de plotselinge ontsteltenis, die een ogenblik de mensheid beweegt tot het helpen van rampslachtoffers. Deze dingen zijn een bewijs van het haast kinderlijk gemoed der massa van heden. Ik meen een werkelijk verantwoordelijkheidsbewustzijn en een werkelijke naastenliefde. En eerst, wanneer deze in het volk bestaan, is het m.i. mogelijk werkelijk een totaal industrieel bestel op te bouwen, waarbij niet de beloning een kwestie wordt van eis t.o.v. de maatschappij; maar van een redelijk verdienen door eigen verantwoordelijkheid t.o.v. de maatschappij.

Ik ben mij ervan bewust, dat ik in deze toespraak vele van de problemen, die U ongetwijfeld in dit onderwerp zouden interesseren, slechts ten dele of niet heb aangesneden. Zoals ik in mijn inleiding zo even zeide: daarover kunt U zo dadelijk spreken. Het ging mij er om - en het gaat mij er hoofdzakelijk om - U erop te wijzen, dat de huidige ontwikkeling, het steeds meer in gemeenschapsproductie brengen van steeds meer objecten, het kapitaliseren van ondernemingen in de huidige vorm moet leiden tot een voortdurend grotere a-moraliteit der massa, tot een voortdurend minder verantwoordelijkheidsbesef bij die massa, tot een steeds kleiner wordend begrip voor de werkelijkheid bij de leiders der massa. Ik geloof dus, dat ik U deze punten ter overweging kan geven.